

# AKCENAT U MARINA DRŽIĆA

Orsat Ligorio

Promjena je najizučenija pojava u jeziku. Jezik se iz generacije u generaciju mijenja. Stari se štokavski od novoga štokavskoga razlikuje u mnogočemu, a najprije u prozodiji. To je ona domena jezika u kojoj su akcenat, ton, kvantitet, intonacija itd. Ti se elementi protežu od razine fonema do razine rečenice i usko su vezani sa semantičkom podstavom. Prema tome, prozodija je bitna i u lingvističkom i u filološkom smislu. Iz strukturalne je perspektive najvažnije prvo ispitati leksički akcenat.

Strukturalizam se oslanja na pojam sustava. Sustav je spremnik koji sadrži mnoštvo na neki način povezanih elemenata. Prema tome, o sustavu se bez poznavanja svih elemenata ne bi smjelo govoriti. No, to nikada nije tako jer se sustav kraće i lakše može opisati na temelju onoga što govornici doživljavaju kao karakteristično. Moramo imati na umu da su govornici uglavnom plurilingvalni. Oni dakle poznaju dva, tri, četiri ili više sustava. Karakterističan je po njihovu mišljenju onda onaj elementat u kojem se neka dva sustava međusobno razlikuju. Tako je u francuskome i talijanskome dijasistemu za francuski karakterističan glas [ʁ] a za talijanski glas [r]. Karakteristika je prema tome nekakav kontrast. Gdje kontrasta nema—nema ni karakteristike. Tako u dijasistemu francuskoga i njemačkoga glas [ʁ] nije karakterističan jer kontrasta između francuskoga [ʁ] i njemačkoga [ʁ] nema.

Opisi su dubrovačkoga govora nažalost svi kontrastivni. Karakteristično je za dubrovački govor u pravilu ono u čemu se razlikuje od standardnoga jezika. To je za potrebe deskriptivne lingvistike promašen opis. Naime, da za svaki elementat u francuskome nađemo odgovarajući ekvivalenat u ovom ili onom jeziku, kao što francusko [ʁ] odgovara njemačkome [ʁ], francuski sustav ne bi ni po čemu bio karakterističan i kao takva ga se po principu kontrasta ne bi ni moglo opisati. To je nonsens. Nisu bitne razlike između sustavâ nego struktura unutar sustava i to *en elle-même et pour elle-même*. U dijasistemu strukture nema jer nema ni sustava ni sustavâ. Ima samo elemenata. Za njihovu je definiciju potreban cijeli sustav. Prema tome, kontrastivna je metoda za potrebe imanentne lingvističke analize promašaj. Ona svoju primjenu ima, ali je dosegom ograničena.

O prozodijskome sustavu Marina Držića nema direktnih saznanja. Najbliže ga je proučio Milan Rešetar u studiji *Die Bezeichnung der Quantität in den Werken des Marin Držić*. U zaključku Rešetar (1927:195) kaže: »Ja sam se u ovome članku zadovoljio time da u glavnome iznesem činjenice kakve proizlaze iz Držićevih djela, a naročito iz njegovog rukopisa, i da ih dovedem u vezu s današnjim dubrovačkim govorom, a nijesam se upuštao u to da ispitujem dokle se one mogu smatrati starom baštinom našega jezika uopće a otkle novom tekovinom dubrovačkoga govora,—h i s t o r i č k i razvitak kvantiteta u našem jeziku treba tek da se prouči, pa bi bilo preurađeno kad bi se već sada htjeli izvoditi općeniti zaključci.«

Igrom je slučaja nakon Rešetarove smrti a u svjetlu teorije laringalâ historijski razvitak prozodije baltičkih i slavenskih jezika postao bitno područje istraživanja. Studija je sada mnogo; za hrvatski su najvažniji radovi Mate Kapovića (2008) i Frederika Kortlandta (2005). To su najrecentnije sustavne studije. Specijalnim se problemima bavi ništa manji broj studija, ali nema ni jedne koja se poglavito tiče Držića. Prema tome, ja sam u ovome članku htio vidjeti u kojoj je točki historijskoga razvoja bio prozodijski sustav u Dubrovniku u Držićevo vrijeme. Metodološki sam to odradio pomoću kronološke analize. Naime, u Držićevo su vrijeme mnogi

akcenti bili na starom mjestu, a onda su se pomaknuli unazad. Takvih je pomaka bilo mnogo. Kronološka analiza kaže koji je bio prije a koji poslije.

Direktne su informacije o akcentu u Držića rijetke. Autografâ nema, a i tiskana su izdanja rijetka. U izdanju se *Venere, Tirene* i *Stanca* iz 1551. godine nalaze neki kvaziprozodijski znakovi i to u tragovima. Tako je Držić u nekim slučajevima dugi slog ili dugi ton označavao akutom. Recimo, iz konteksta se vidi da su T 130 *gorá* i T 474 *vilá* genitivi plurala. Obje su riječi sastavljene od po dva duga sloga, ali je označen samo jedan od njih. Štoviše, iz Držićeva se označavanja ne vidi ni to radi li se o staroj (*gōrā, vīlā*) ili o novoj (*górā, vīlā*) akcentuaciji. Zato je, ja mislim, Rešetar u studiji o *Držićevu jeziku* koja je izašla šest godina po *Kvantitetu* izbjegao da makar u jednoj glavi reče nešto o Držićevu akcentu.

Filologija u tome slučaju ne daje rezultata. Treba se prema tome fokusirati na ono što sigurno znamo. To je prvo sadašnja dubrovačka akcentuacija. O tome sam već pisao (2007) i neću ovdje ponavljati. Osim toga su poznata još dva sustava: stari štokavski iz vremena prije Držića i srednji štokavski iz vremena Della Belle a poslije Držića. O drugome sam također pisao (2008). Čitav srednji sustav traje otprilike od XIV. do XVIII. stoljeća. Držićev idiom prema tome pripada mlađem srednjem sustavu. No, to je samo termin. Radi neprestanih pomaka u akcentu o sustavu (osim izrazito momentalnom) ne može biti riječi. To je vrijeme promjena, a gdje je promjena—sustava nema.

U vrijeme su staroga štokavskoga u Dubrovniku suprasegmentni elementi bili u svakome pogledu nalik čakavskim. To znači da je bilo samo tri tona. To su: kratki silazni ton, dugi silazni ton i dugi ravni ton. Taj je sustav postao stapanjem nekih elemenata praslavenskoga sustava. Naime, kratki silazni ton istovremeno odražava akut, kratki cirkumfleks i kratki neoakut. Druga dva tona u starome čakavskome i starome štokavskome odražavaju svaki po jedan praslavenski ton: dugi silazni potječe od dugoga cirkumfleksa, a dugi ravni od dugoga neoakuta. *Mutatis mutandis* stari se trostruki sustav promijenio u novi peterostruki. U Dubrovniku naime danas ima pet tonova. To su: kratki silazni, dugi silazni, kratki uzlazni, dugi uzlazni i treći silazni.

Prema tome, dva su pitanja: »Koji novi štokavski akcenat potječe od kojega staroga?« i »Koji je red promjena?«. Neću ovdje odgovoriti u potpunosti. To je tema drugoga mog članka (2009) koji će uskoro izaći. Iz razloga koje sam ondje eksplicirao pretpostavljam da su se u Držićevo vrijeme već zbile ove promjene:

- |   |   |
|---|---|
| 1. $\bar{v}\cdot\check{v} > \acute{v}\cdot v$                                   | 9. $\cdot v\cdot v\cdot\hat{v} > \cdot v\cdot\check{v}\cdot\bar{v}$         |
| 2. $\bar{v}\cdot\check{v}\cdot > \acute{v}\cdot v\cdot$                         | 10. $\cdot v\cdot v\cdot\check{v} > \cdot v\cdot\check{v}\cdot\bar{v}$      |
| 3. $\cdot v\cdot\check{v} > \acute{v}\cdot v$                                   | 11. $\cdot v\cdot\check{v}\cdot > \cdot\check{v}\cdot v\cdot$               |
| 4. $\cdot v\cdot v\cdot\check{v} > \cdot v\cdot\check{v}\cdot v$                | 12. $\cdot v\cdot v\cdot\check{v}\cdot > \cdot v\cdot\check{v}\cdot v\cdot$ |
| 5. $\cdot v\cdot\bar{v}\cdot\check{v} > \cdot v\cdot\acute{v}\cdot v$           | 13. $\cdot v\cdot v\cdot\check{v}\cdot > \cdot v\cdot\check{v}\cdot v\cdot$ |
| 6. $\cdot v\cdot\bar{v}\cdot\check{v}\cdot > \cdot v\cdot\acute{v}\cdot v\cdot$ | 14. $\cdot v\cdot\hat{v}\cdot > \cdot\check{v}\cdot\bar{v}\cdot$            |
| 7. $\cdot v\cdot\hat{v} > \check{v}\cdot\bar{v}$                                | 15. $\cdot v\cdot\check{v}\cdot > \cdot\check{v}\cdot\bar{v}\cdot$          |
| 8. $\cdot v\cdot\check{v} > \check{v}\cdot\bar{v}$                              |   |

To je svega petnaest promjena. Svaka je na neki način posebna. Razlikama je usprkos svim tim promjenama zajednička jedna te ista stvar: to da se akcenat s posljednjega premjestio na prvi ili srednji slog. Taj se proces stoga zove retrakcija. No, rezultat retrakcije nije samo evidentno premještanje akcenta. Mnogo je važnije ono što se zbilo uslijed retrakcije a to je metatonija. To je u fonetičkome smislu zamjena jednoga tona drugim. Tipičan je primjer zamjena uzlaznoga

silaznim tonom u slučaju litavskoga akuta. Isto je tako u starijem srednjem štokavskom ravni ton zamijenjen silaznim tonom. U svim se tim slučajevima promjena zbiva na istome slogu. No, u širem je smislu metatonija bilo koja promjena tona. U štokavskom je slučaju silazni ton zamijenjen uzlaznim, ali se to radi retrakcije naravno nije dogodilo na istome slogu.<sup>1</sup>

Zašto je prva promjena prva, druga druga... i tako dalje? To je pitanje i fonološko i prozodijsko. Naime, redosljed po kojem su se akcenti pomicali zdesna ulijevo ovisi i o strukturalnim i o suprasegmentalnim specifičnostima: je li slog na kojemu je akcenat bio dug ili kratak? je li otvoren ili zatvoren? je li na kraju ili u sredini? je li prethodni slog dug ili kratak? i tako dalje. Sve to utječe na redosljed tako što se najprvo pomiče kratki akcenat sa zadnjega otvorenoga na prvi ili srednji dugi slog, pa onda sa zadnjega zatvorenoga na prvi ili srednji dugi slog i tako dalje. No, krivo je misliti da se retrakcija odvijala tako da se najprije pomaknuo jedan pa drugi.

Treba reći da promjene od br. (1) do br. (15) ne predstavljaju cijelu retrakciju nego samo prvi njezin stadij. Za nj je karakterističan pomak sa zadnjega na prvi/srednji slog. Drugi pak stadij predstavlja pomak sa srednjega na prvi slog. Zato ja prvi zovem baritoneza (od grč. βαρυτόνησις), a drugi proparoksitoneza (od grč. προπαροξύτόνησις). U procesu se retrakcije najprije zbila baritoneza pa onda proparoksitoneza. Vrijeme koje je prošlo između ta dva stadija je *de facto* cijeli srednji štokavski period. Svaka za sebe baritoneza su se i proparoksitoneza zbile gotvo instatno bez ikakve kronologije. Naime, za vrijeme baritoneze kratki akcenat na zadnjem zatvorenom slogu nije čekao da se najprije pomakne svaki kratki akcenat na zadnjemu otvorenom slogu nego je prvi pomak povukao drugi i oni su se odvijali istovremeno. Ali ima u baritonezi i takvih momenata koji sigurno nisu kolidirali. Tako pomak kratkoga tona jamačno nije koincidentan s pomakom dugih tonova. No, ja u ovome članku ne kanim ulaziti u detalje.

Što se Držićeva akcenta tiče, ja dakle mislim da je u njegovo vrijeme do kraja došla baritoneza. Proparoksitoneze još dugo neće biti što se vidi iz Della Bellina rječnika, a Della Bella je od Držića kojih 5-6 generacija stariji. Pravo je stoga da se akcenat u Držića zove mlađi srednji štokavski.

### Bibliografija

- Brozović, D. 2005. Dva moguća fonološka tumačenja prozodijskoga sustava u cavtatskome govoru. *Croatica et Slavica Iadertina* 1, 19–30.
- Kapović, M. 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija* 51, 1–29.
- Kortlandt, F. 2005. From Serbo-Croatian to Indo-European. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 51, 113–130.
- Ligorio, O. 2007. Accent System in Present-Day Dubrovnik. *IWOBA III Proceedings* (u tisku)
- Ligorio, O. 2008. Flat intonation in Ardelio Della Bella's Dictionary. *IWOBA IV Proceedings*. (u tisku)
- Ligorio, O. 2009. New Štokavian Accent Shift: A Relative Chronology. *IWOBA V Proceedings*. (uskoro)
- Rešetar, M. 1900. *Die serbokroatische Betonung Südwestlicher Mundarten*. Wien: A. Hölder
- Rešetar, M. 1927. Kvantitet u djelima Marina Držića. *Rad JAZU* 233, 145–196.
- Rešetar, M. 1933. Jezik Marina Držića. *Rad JAZU* 248, 99–240.

1 Geneza je uzlaznoga tona u dubrovačkome slučaju atipična. Kronologija prema tome ne vrijedi za druge novoštokavske govore. Naime, osim uzlaznoga nastaje i novi silazni ton. Ja ne mislim poput gosp. Brozovića (2005) da je taj novi silazni ton tipa *grjexóta*, *živóta* i sl. ustvari aloton (ili kombinatorni ton) kratkoga uzlaznoga tona. Iz kronologije se naime vidi da je novi silazni ton nastao prije kratkoga uzlaznoga.

## Accent in Works by Marin Držić

This is an article about accent in XVI c. Dubrovnik. Nothing positive is known. Marin Držić seems to have distinguished between long and short syllables only. These instances are rather infrequent and extremely ambiguous. Držić's data is therefore not enough to adduce the whole system. In the article author attempts to reconstruct it on account of chronological insight.

Key Words: Marin Držić, Dubrovnik Dialect, Prosody, Accent Shift.